

KONSTANTY ECKHARDT

DYNAMIKA ZATRUDNIENIA W PRZEMYŚLE WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO W LATACH 1946—1959¹

Celem niniejszego opracowania jest zbadanie rozwoju zatrudnienia w przemyśle województwa poznańskiego w latach 1946—1959 oraz omówienie głównych przyczyn wpływających na jego rozwój w tym okresie.

Badanie wielkości dynamiki oraz struktury zatrudnienia ma duże znaczenie dla poznania stanu i rozwoju przemysłu na określonym obszarze. Na podstawie kształtowania się wielkości zatrudnienia w przemyśle możemy oceniać: stan przemysłu, jego rolę w gospodarce województwa oraz miejsce, jakie przemysł województwa zajmuje w kraju. Porównując dynamikę zatrudnienia w województwie z dynamiką zatrudnienia w przemyśle kraju, można wnioskować o warunkach rozwoju przemysłowego województwa, jakie istniały w określonym czasie oraz o strukturze wzrostu produkcji przemysłowej.

W województwie poznańskim w porównaniu z innymi województwami istniała nieco gorsza sytuacja w dziedzinie zatrudnienia. W 1958 r. i w 1959 r. stwierdzano okresy, kiedy ilość osób poszukujących pracę była wyższa od ilości miejsc pracy. Główną przyczyną wywołującą ten stan rzeczy była słabsza dynamika zatrudnienia, jaką wykazywał przemysł województwa poznańskiego. Zanim jednakże przejdziemy do omówienia procesu rozwoju zatrudnienia w przemyśle poznańskim, należy scharakteryzować stosunki w zatrudnieniu panujące w całym województwie. W 1958 r. województwo poznańskie zaliczone zostało do trzeciej kategorii województw pod względem stosunku wolnych miejsc pracy do ilości

¹ W pracy przedstawiono również niektóre zagadnienia zatrudnienia w rzemiośle z punktu widzenia jego wpływu na kształtowanie się z zatrudnienia w przemyśle.

osób poszukujących pracę w urzędach zatrudnienia². Ilość wolnych miejsc pracy na 100 zarejestrowanych mężczyzn wynosiła dla woj. poznańskiego 317. W tym samym jednak czasie dla pierwszej kategorii wskaźnik ten wynosił 2780. Znacznie gorzej przedstawiał się ten wskaźnik dla kobiet, ponieważ na 100 zarejestrowanych kobiet przypadały zaledwie 34 wolne miejsca. Natomiast dla pierwszej kategorii na 100 zarejestrowanych kobiet przypadało aż 313 wolnych miejsc pracy³.

Pomimo trudnego położenia województwa w możliwościach zatrudnienia, niektóre gałęzie przemysłu odczuwały w tym czasie brak wysokokwalifikowanych pracowników, których trzeba było sprowadzać z innych województw. Zapotrzebowanie na specjalistów nie jest jednak wykładnikiem sytuacji na rynku pracy, ponieważ w krajach kapitalistycznych w okresie dużego bezrobocia wysokokwalifikowani pracownicy są w pewnych dziedzinach zawsze poszukiwani. Najgorszy stan w dziedzinie zatrudnienia wykazały małe miasteczka województwa bez rozbudowującego się przemysłu, gdzie stale występuje nadwyżka wolnych rąk do pracy. Ten stan rzeczy może ulec zmianie przez starania, aby w województwie lokalizowano jak najwięcej zakładów przemysłowych, możliwie równomiernie rozłożonych. Wysiłki w tym kierunku są konieczne również dlatego, że Poznańskie posiada warunki do silnego uprzemysłowienia, a dotychczasowe inwestycje w przemyśle woj. poznańskiego były bardzo

² W zależności od stosunku ilości miejsc pracy do ilości zarejestrowanych poszukujących pracę, województwa zostały podzielone na trzy grupy: do pierwszej grupy zaliczono tylko woj. katowickie wykazujące w latach 1958 i 1959 dużą przewagę miejsc pracy nad zarejestrowanymi poszukującymi pracy i to zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet. Drugą grupę stanowiły województwa: gdańskie, koszalińskie, szczecińskie, olsztyńskie, zielonogórskie, wrocławskie, opolskie, lubelskie i krakowskie. W województwach tych liczba poszukujących pracy mężczyzn jest znacznie niższa od liczby wolnych miejsc pracy, natomiast już liczba poszukujących pracy kobiet, zwłaszcza w I i IV kwartale, przeważa nad ilością wolnych miejsc pracy. Do trzeciej grupy zalicza się województwa: rzeszowskie, warszawskie, kieleckie, białostockie, łódzkie, poznańskie i bydgoskie. W województwach tych liczba poszukujących pracę kobiet jest wyższa od liczby miejsc pracy dla nich, a w niektórych okresach liczba poszukujących pracy mężczyzn jest także wyższa od liczby wolnych miejsc pracy. Por. *Sytuacja gospodarcza kraju w 1959 r.*, Rada Ekonomiczna przy Radzie Ministrów, Warszawa 1960 s. 132 i 133.

³ Por. J. Obodowski, *Zatrudnieni*, Rocznik Polityczny i Gospodarczy 1959, s. 710 i 711.

rentowne⁴. Natomiast uprzemysłowienie zlikwiduje brak pracy, pociągając za sobą powszechne ożywienie gospodarcze⁵. Takie oddziaływanie przemysłu przejawia się silnie w zależnościach pomiędzy zatrudnieniem w innych działach gospodarki. Związki te przedstawiono w tabeli 1.

Przy analizie danych zawartych w tej tabeli nasuwają się pewne uwagi.

1. Województwo poznańskie zachowało, mimo ogromnego tempa uprzemysłowienia kraju, charakter wybitnie rolniczy.

2. W powiatach o największym stosunku zatrudnionych w rolnictwie występuje najniższe zatrudnienie we wszystkich pozostałych gałęziach gospodarczych.

3. W powiatach mających największe zatrudnienie w przemyśle występuje zwiększone zatrudnienie w pozostałych dziedzinach gospodarczych, a przyrost ten odbywa się przez zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie. Wyjątek stanowi tylko pow. koniński, gdzie średniemu zatrudnieniu w przemyśle towarzyszy duży udział zatrudnionych w budownictwie. Zjawisko to wywołane jest silną rozbudową przemysłu.

4. Zwiększone zatrudnienie w innych dziedzinach poza przemysłem nie pociąga za sobą zmniejszenia zatrudnienia w rolnictwie i zwiększenia udziału innych gałęzi gospodarczych. Przykładem tego jest najsilniejsze zatrudnienie w transporcie, które występuje w pow. leszczyńskim i tureckim; odpowiada mu bardzo silne zatrudnienie w rolnictwie i bardzo słabe w pozostałych gałęziach. Potwierdza to w pełni tezę, że jedynie rozwój przemysłu jest czynnikiem pociągającym za sobą rozwój pozostałych gałęzi gospodarczych, rozwój całego życia gospodarczego,

5. Szczególnie silny dodatni związek występuje pomiędzy wielkością zatrudnionych w przemyśle a wielkością zatrudnionych w urządzeniach kulturalnych i socjalnych. Potwierdza to tezę o społeczno-kulturalnym oddziaływaniu przemysłu.

⁴ F Barciński pisze, że każda złotówka inwestowana w przemyśle woj. poznańskiego przynosiła 3 razy większy efekt aniżeli przeciętnie w kraju. F. Barciński, *Kierunki i perspektywy rozwoju gospodarczego woj. poznańskiego*, Rocznik 1957 Rady Naukowo-Ekonomicznej Prezydium Woj. Rady Narodowej w Poznaniu, s. 14.

⁵ W pracy niniejszej używano na przemian określeń: Wielkopolska lub Poznańskie. Rozumiano pod nimi woj. poznańskie wraz z miastem Poznaniem.

Struktura zatrudnienia w gospodarce województwa

Powiaty	Ogółem	Przemysł	Rolnictwo i leśnictwo	Budownic- two
Województwo ogółem	100,0	15,09	68,07	2,02
Chodzież	100,0	18,48	63,75	2,05
Czarnków	100,0	10,02	75,21	1,04
Gniezno	100,0	3,71	86,37	1,18
Gostyń	100,0	13,06	70,82	2,36
Jarocin	100,0	15,97	64,71	1,16
Kalisz	100,0	4,58	88,35	0,68
Kępno	100,0	9,05	71,89	1,09
Koło	100,0	7,27	82,49	0,62
Konin	100,0	7,95	74,74	7,83
Kościan	100,0	12,66	71,03	0,81
Krotoszyn	100,0	18,11	66,11	1,28
Leszno	100,0	3,59	80,04	0,90
Międzychód	100,0	14,81	67,15	0,57
Nowy Tomyśl	100,0	14,78	72,75	0,40
Oborniki	100,0	16,70	64,57	0,45
Ostrów Wlkp.	100,0	6,94	83,38	0,33
Ostrzeszów	100,0	8,10	80,50	2,06
Pleszew	100,0	11,98	74,02	3,45
Poznań	100,0	24,98	62,88	0,90
Rawicz	100,0	15,88	68,13	1,59
Słupca	100,0	3,65	86,75	0,42
Śrem	100,0	9,94	72,98	1,80
Środa	100,0	10,37	73,00	2,18
Szamotuły	100,0	16,53	68,44	1,70
Trzcianka	100,0	7,58	70,21	1,40
Turek	100,0	6,64	84,33	0,97
Wągrowiec	100,0	7,33	72,88	2,45
Wolsztyn	100,0	8,79	79,11	1,33
Września	100,0	21,32	63,26	2,10
Gniezno m.	100,0	43,67	9,28	5,34
Kalisz m.	100,0	62,12	5,57	6,00
Leszno m.	100,0	34,83	9,60	4,13
Ostrów Wlkp. m.	100,0	48,02	10,82	3,35
Piła m.	100,0	45,70	5,87	11,64

Źródło: Wyliczono na podstawie danych Rocznika Statystycznego województwa poznańskiego 1959, s. 233 i 236.

poznańskiego w roku 1958 (w procentach)

Tabela 1

Transport i łączność	Obrót towarowy	Gospodarka komunalna i mieszka- niowa	Urządzenia kulturalno- socjalne	Admini- stracja	Inne
4,08	4,58	0,55	3,32	1,19	1,09
3,33	5,00	0,36	4,04	1,47	1,52
3,17	4,27	0,25	3,41	1,52	1,11
1,81	3,01	0,08	2,31	1,22	0,31
3,36	4,79	0,42	3,06	1,23	0,90
5,05	6,57	0,33	3,43	1,61	1,17
1,50	2,18	0,04	2,09	0,33	0,25
6,35	5,27	0,34	3,19	1,74	1,08
1,80	3,12	0,27	2,45	0,91	1,07
2,22	3,53	0,16	1,82	0,98	0,77
2,98	4,36	0,38	4,93	1,11	1,74
4,08	4,84	0,70	3,30	0,85	0,73
9,74	2,54	0,07	2,21	0,63	0,28
2,99	6,52	1,29	3,83	1,93	0,91
2,60	4,66	0,24	2,82	1,08	0,67
4,10	5,63	0,58	4,82	1,85	1,30
3,02	2,39	0,06	2,22	0,73	0,93
0,88	3,48	0,31	2,78	1,30	0,59
2,59	3,67	0,18	2,12	1,03	0,96
3,38	2,92	0,11	4,02	0,54	0,27
2,96	4,85	0,63	3,27	1,47	1,22
1,76	3,05	0,13	2,08	1,43	0,73
2,54	5,20	0,48	4,18	1,62	1,26
3,45	4,52	0,39	2,80	1,75	1,54
2,55	4,45	0,52	2,99	1,41	1,41
6,78	5,08	1,17	4,69	2,09	1,00
9,97	2,54	0,14	1,97	0,92	0,52
5,30	5,04	0,22	3,78	1,40	1,60
2,56	3,84	0,43	2,03	1,21	0,70
2,58	4,96	0,37	2,91	1,32	1,18
10,40	10,97	3,77	10,49	2,40	3,68
5,09	9,05	2,43	6,00	1,50	2,24
23,70	13,05	2,47	6,60	2,39	3,23
16,42	9,87	1,41	4,68	1,70	3,73
15,10	6,48	4,43	7,83	1,21	1,74

6. Występuje równomierność w rozwoju gospodarczym poszczególnych powiatów. Pomijając powiaty, na które promieniują miasta wydzielone, różnice w udziale zatrudnienia w przemyśle przebiegają w granicach od 6,64—18,48%. Dla uzyskania pełniejszego obrazu struktury zatrudnienia panującej w woj. poznańskim obliczono wskaźniki udziału pracujących w stosunku do ilości ludności. Strukturę tę podano w tabeli 2.

Jeżeli przyjmujemy, że województwo jest podstawowym regionem gospodarczym⁶, musimy zaznaczyć, że jednym z kryteriów wydzielenia takiego regionu jako jednostki gospodarczej jest stan i struktura zatrudnienia. W związku z tym zwrócimy uwagę na interesujący problem aktywności zawodowej panującej w woj. poznańskim. Aktywnością zawodową ludności nazywamy stosunek procentowy osób zawodowo czynnych do ogółu ludności zamieszkałej na danym terenie. Obliczenie tej wielkości nie może odbywać się przy pomocy tablic wymieralności, ponieważ nie uwzględniają one liczby osób trwale niezdolnych do pracy, chorych i wielu innych przyczyn, jakich z uwagi na różnorodność nie można wyliczyć, a powodujących, że pewna część ludzi zdolnych do pracy jednak nie pracuje. Wielkości te zostały scharakteryzowane w tabeli 2. Przejawia się tu — pomijając powiaty, na które silnie wpływa sąsiedztwo Poznania — wyrównany stosunek między liczebnością ludności a zatrudnieniem. Średnia wielkość zatrudnienia w stosunku do ogółu ludności na terenie całego województwa wynosi 46%. Średnia ta charakteryzuje panującą obecnie w województwie aktywność zawodową ludności⁷.

⁶ K. Dziewoński w artykule *Niektóre problemy badania regionów gospodarczych w Polsce* pisze, że: „Punktem wyjściowym badania powinna być obecnie obowiązująca siatka podziału administracyjno-gospodarczego na województwa, powiaty i gromady” („Przegląd Geograficzny” 1957, t. XXIX, z. 4, s. 726).

⁷ W celu zbadania dynamiki rozwoju zatrudnienia w przemyśle na obszarze województwa należy przyjąć kilka założeń, bez których nie można byłoby zanalizować tego procesu. Przede wszystkim przyjęto, że granice administracyjne województwa stanowią jednocześnie jego granice gospodarcze. W rzeczywistości jednak granice administracyjne nie obejmują zbiorowości, różniące się od pozostałych odmiennymi cechami i odmiennymi procesami, tak gospodarczymi, jak i ludnościowymi. Jednocześnie należy zaznaczyć, że w samym województwie występują okręgi różniące się gospodarczo między sobą. Nie zmienia tego nawet fakt, że województwo jest obszarem objętym jednolitym, terenowym wojewódzkim planem gospodarczym. Ma to bowiem znaczenie tylko formalne. W prak-

W polityce gospodarczej państwa ludowego ważną rolę odgrywa problem równomiernego rozwoju gospodarczego, który jest prawem socjalistycznej gospodarki. Pomimo wysiłków w kierunku równomiernego rozwoju gospodarczego, również w tak sprzyjających warunkach, jakie stwarza planowa gospodarka socjalistyczna, dochodzi do zachwiania proporcjonalnego rozwoju przemysłu i to w dwóch zasadniczych kierunkach. W dziedzinie nieproporcjonalnie szybkiego wzrostu jednych gałęzi przemysłu, przy jednoczesnym słabym wzroście drugich, i to między wytwórczością środków produkcji a wytwórczością przedmiotów konsumpcji, jak i wewnątrz tych działów produkcji.

Drugą sferą, w której dochodzi do zachwiania proporcjonalnego rozwoju, jest nierównomierne rozmieszczenie przemysłu w poszczególnych częściach kraju. Ta druga nierównomierność wystąpiła dosyć silnie w woj. poznańskim. Rozpatrzmy to zagadnienie z punktu widzenia dynamiki zatrudnienia.

Analizując zatrudnienie w przemyśle woj. poznańskiego i jego

tyce mieszkańców województwa nie odczuwa tego, że pracując w mieście Poznaniu, przekracza codziennie granice administracyjne, a jego działalność objęta jest innym planem gospodarczym. Tak samo dla mieszkańców woj. poznańskiego nie ma znaczenia, że pracują oni np. w miejscowościach położonych w woj. wrocławskim, zielonogórskim czy łódzkim i że przez to zmieniają stan oraz strukturę zatrudnienia województwa. Z tego powodu, badając stan, rozwój i strukturę zatrudnienia w przemyśle na terenie województwa, zakładamy z góry, że w pewnym stopniu będą one błędne. Przy obecnej sprawozdawczości statystycznej, ujmującej zatrudnienie tylko zakładami, nie można uniknąć tych nieścisłości. Jednakże z punktu widzenia statystycznego błędy te zniósą się, kiedy badana zbiorowość będzie dostatecznie duża albo poddawana badaniom w odpowiednio dużym okresie czasu. Czyniąc zadość obu tym warunkom, w niniejszym badaniu zdążamy do otrzymania ogólnych tendencji, nie zważając na dwukierunkowe odchylenia, ponieważ również mieszkańcy innych województw mogą i zapewne pracują w woj. poznańskim, gdzie są wówczas ujęci sprawozdawczością. Pragnąc w oparciu o badanie kształtowania się zatrudnienia w przemyśle wnioskować o rozwoju przemysłu w województwie, należy również założyć, że stan techniczny i pracochłonność w nowo powstających zakładach przemysłowych na terenie całego kraju były wyrównane. Założenie takie pozwala na wysunięcie wniosków o związku pomiędzy wzrostem zatrudnienia a wzrostem przemysłu. Założenie to o tyle jest zgodne z rzeczywistością, że w Polsce nie uruchomiono jednocześnie w jednych gałęziach przemysłu zakładów zupełnie różniących się wyposażeniem technicznym. Postęp techniczny realizuje się dosyć równomiernie w całym kraju, czego przykładem jest postęp techniczny w wytwarzaniu energii elektrycznej.

Zatrudnienie ludności woj. poznańskiego

Powiaty i miasta wydzielone	Liczba ludności	Liczba zatrudnionych w gospodarce	Udział ludności zatrudnionej do ogółu ludności	Zatrudnieni w rolnictwie i leśnictwie
Województwo ogółem	1 968 183	909 978	46,21	619 470
Chodzież	43 776	20 428	46,65	13 019
Czarnków	39 445	19 406	49,19	14 596
Gniezno	51 662	25 643	49,83	22 251
Gostyń	55 866	26 183	46,86	18 544
Jarocin	60 380	27 618	45,74	17 873
Kalisz	100 804	54 061	53,63	47 768
Kępno	44 782	20 519	45,82	14 752
Koło	94 335	45 022	47,72	37 114
Konin	112 899	56 108	49,70	41 957
Kościan	78 929	33 439	42,36	23 755
Krotoszyn	68 954	30 424	44,12	20 114
Leszno	37 423	21 636	57,81	17 322
Międzychód	29 493	13 024	44,15	8 746
Nowy Tomyśl	85 234	36 905	43,29	26 848
Oborniki	44 557	18 846	42,29	12 170
Ostrów Wlkp.	72 172	34 376	47,63	28 664
Ostrzeszów	45 955	22 367	48,67	18 006
Pleszew	49 239	25 252	51,28	19 421
Poznań	110 829	38 541	32,07	24 238
Rawicz	48 804	21 341	43,73	14 545
Słupca	45 165	23 258	51,49	20 177
Śrem	48 859	20 158	41,26	14 709
Środa	48 805	20 371	41,69	14 871
Szamotuły	68 651	28 661	41,74	19 609
Trzcianka	33 495	14 625	44,25	13 264
Turek	79 830	44 900	56,24	37 865
Wągrowiec	57 650	24 500	42,49	17 856
Wolsztyn	45 696	25 376	55,53	20 076
Września	52 767	23 372	44,29	14 787
Gniezno m.	43 153	15 462	36,68	1 435
Kalisz m.	67 533	30 903	45,75	1 724
Leszno m.	28 852	13 193	45,72	1 266
Ostrów Wlkp. m.	41 819	22 774	54,45	2 465
Piła m.	31 312	11 286	36,04	663

Źródło: Wyliczono na podstawie danych Rocznika Statystycznego województwa poznańskiego 1959 r., s. 32, 233 i 236.

Udział zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie do ogółu ludności	Zatrudnieni w przemyśle	Udział zatrudnionych w przemyśle do ogółu ludności	Zatrudnieni w pozostałych gałęziach gospodarczych	Udział zatrudnionych w pozostałych gałęziach do ogółu ludności	Odchylenia od średniej zatrudnienia
31,47	137 313	6,98	153 195	7,78	
29 74	3 775	8,61	3 634	8,30	+ 0,59
37 00	1 944	4,93	2 866	7,26	+ 3,10
43 07	951	1,84	2 541	4,92	+ 3,74
33 19	3 421	6,12	4 218	7,55	+ 0,77
29 60	4 410	7,30	5 235	8,84	- 0,35
47 39	2 478	2,46	3 815	3,78	+ 7,54
32 94	1 857	4,15	3 910	8,73	- 0,27
39 54	3 277	3,47	4 631	4,91	+ 1,63
37 16	4 460	3,95	9 691	8,59	+ 3,61
30 13	4 236	5,37	5 448	6,90	- 3,73
29 17	5 509	7,98	4 801	6,97	- 1,97
46,20	778	2,19	3 536	9,42	+ 11,72
29,65	1 930	6,54	2 348	7,96	- 1,94
31,50	5 457	6,40	4 600	5,39	- 2,80
27,31	3 148	7,06	3 528	7,92	- 3,80
39,71	2 387	3,31	3 325	4,61	+ 1,54
39,18	1 812	3,94	3 549	7,75	+ 2,58
39,44	3 023	6,13	2 808	5,71	- 1,84
21,86	9 624	8,68	4 679	4,23	+ 5,19
29,80	3 388	6,94	3 408	6,99	- 14,02
44,67	849	1,87	2 232	4,95	- 2,36
30,10	2 005	4,10	3 444	7,06	+ 5,30
30,43	2 111	4,32	3 389	6,94	- 4,35
28,56	4 735	6,89	4 314	6,29	- 4,83
31,05	1 109	3,35	3 252	9,85	- 4,40
47,43	2 985	3,74	4 050	5,07	+ 10,15
30,97	1 795	3,11	4 849	8,41	- 3,60
43,93	2 233	4,88	3 067	6,72	+ 9,44
28,02	4 984	9,45	3 601	6,83	- 1,80
3,40	6 753	16,02	7 274	17,26	- 9,41
2,55	19 198	28,42	9 981	14,78	- 0,34
4,39	4 596	15,93	7 331	25,40	- 0,37
5,89	10 937	26,15	9 372	22,41	+ 7,36
2,12	5 158	16,47	5 465	17,45	+ 10,05

oddziaływanie na życie ludności, trzeba zwrócić szczególną uwagę na rolę Poznania. Miasto Poznań stanowi duży ośrodek przemysłowy, promieniujący na całą okolicę możliwością zatrudnienia ludzi zamieszkałych poza jego granicami. Promieniowanie Poznania jako ośrodka przemysłowego zależne jest od następujących czynników:

1. stopnia rozwoju przemysłu na terenie województwa i jego rozmieszczenia;

2. stopnia rozwoju przemysłu w Poznaniu;

3. sieci komunikacyjnej oraz środków komunikacji.

Są to oczywiście jedynie podstawowe czynniki. Bardzo ważna dla problemu zatrudnienia jest pracochłonność uruchamianych zakładów przemysłowych lub gałęzi produkcji oraz atrakcyjność danej miejscowości. Wszystkie te czynniki są dosyć zmienne. Decydują tu przede wszystkim stosunki komunikacyjne. Przy dobrych drogach i powszechnej motoryzacji, kiedy na przykład jeden samochód przypadałoby na 5 osób, promieniowanie ośrodka położonego tak jak

Tabela 3

Zatrudnienie w przemyśle województwa poznańskiego *
w latach 1946—1959

Wskaźniki zatrudnienia	L a t a							
	1946	1949	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Ilość pracowników w tysiącach	77.9	86,8	170.8	176.5	182.0	190.6	194.3	194.9
1946=100	100.0	111,4	219,3	226.6	233.6	244.7	249.4	250.2
1949=100		100,0	196.8	203.3	209.7	219.6	223,8	224,5
1954=100			100.0	103.3	106.5	111,5	113,7	114,1
1955=100				100.0	103,1	107,9	110,0	110,4
1956=100					100.0	104,7	106,7	107,0
1957=100						100.0	101,9	102,2
1958=100							100,0	100,3

* Z miastem Poznaniem.

Źródła: Tabele 3, 4 i 5 opracowano na podstawie: Statystyka Polski, GUS, seria D, T. 8 i 15, seria E z. 4, seria F, z. 8; Statystyka zakładów, produkcji, zatrudnienia i płac 1957, GUS, tabl. 2, s. 8: a) przemysł obejmuje również zatrudnienie w przemyśle prywatnym, b) w zatrudnieniu w rzemiośle nie wliczono rzemiosł budowlanych i usług; Graficzna ilustracja rozmieszczenia przemysłu i rzemiosła 1956, GUS, s. 6; Roczniki Statystyczne GUS, 1948—1959; Biuletyn Statystyczny, GUS, 1959, s. 15 i 33.

Poznań objęłoby całe województwo. Natomiast w dzisiejszych warunkach promieniowanie Poznania najdalej oddziałuje wzdłuż

linii kolejowych i obejmuje miejscowości położone od 1—2 godzin⁸ jazdy przy dogodnym połączeniu. Przy takim stanie rzeczy obszar promieniowania zależny jest bardzo od takich decyzji, jak wprowadzenie dogodnego połączenia lub ustanowienie przystanku kolejowego. Ze względu właśnie na promieniowanie Poznania, dynamikę zatrudnienia analizowano w województwie wraz z miastem Poznaniem.

Dane tabeli 3 wykazują, że zatrudnienie w przemyśle poznańskim wzrosło silnie w okresie lat 1949—1954. Wzrosło ono w tym czasie z 86,6 tys. na 170,8 tys., czyli o 96,7%. W następnych latach przyrost zatrudnionych w przemyśle był znacznie mniejszy.

Tak znaczny przyrost zatrudnienia w latach 1949—1954 nasuwa pytanie, czy w rzeczywistości zatrudnienie w przemyśle poznańskim wzrosło w tak znacznym stopniu, jak wykazują to wyliczone na podstawie publikacji Głównego Urzędu Statystycznego dane zawarte w tabeli 3, oraz czy przyrost ten oznaczał jednoczesny przyrost stanowisk pracy w przemyśle. Badając przyrost zatrudnionych w przemyśle w następnych latach, a szczególnie wskaźniki obliczone do podstawy stanu zatrudnienia w latach 1954, 1955, 1956, 1957 i 1958, dochodzimy do wniosku, że wzrost ten kształtował się już znacznie wolniej. W latach 1954—1959 przyrost ten wynosił bowiem tylko 14,1%. Wskazuje to, że na tempo wzrostu zatrudnienia w przemyśle poznańskim działało szereg przyczyn, nie związanych z bezwzględnym przyrostem stanowisk pracy, tym bardziej że nakłady inwestycyjne w gospodarce uspołecznionej Poznańskiego stale rosły. W latach 1950—1958 nakłady te kształtowały się w milionach zł następująco: 1319, 1330, 1416, 1530, 1938, 2310, 2531, 2742, 3108⁹. Działy tu więc jeszcze inne czynniki wynikłe ze stosowanej polityki zatrudnienia. Na wzrost zatrudnienia w latach 1949—1954 wpłynęły trzy zasadnicze przyczyny. Pierwszą z nich stanowiło prawie całkowite przejęcie zakładów przemysłowych przez państwo oraz silny rozwój spółdzielczości. Drugą przyczyną było

⁸ W. Winkler w *Podstawowych zagadnieniach ekonometrii*, Warszawa 1957, bada siłę promieniowania miast metodami statystycznymi. Pisze on, że „okręgi mające połączenie kolejowe i tramwajowe wykazują mniejsze natężenie wędrówek. Dalej idą okręgi w odległościach 49—314 km, wykazujące natężenie wyższe od normalnego” (s. 267); Stan ten tłumaczy autor tym, że ludziom pragnącym pracować w Wiedniu, a mieszkającym w odległości większej niż 49 km nie opłaca się już dojeżdżać, lecz raczej imigrować do Wiednia.

⁹ Dane: Inwestycje, Rocznik Statystyczny GUS 1959, s. 70.

stosowanie maksymalnego zatrudnienia i podejmowania działalności produkcyjnej, nie tylko nieopłacalnej, lecz wręcz deficytowej dla przedsiębiorstwa, jak też o najniższej wydajności pracy. Polityka ta była podyktowana nie tylko realizowaniem zasady pełnego zatrudnienia, lecz również potrzebami naszej gospodarki narodowej. Trzecią przyczyną, działającą stale i z roku na rok intensywniej, jest dążenie do uprzemysłowienia kraju przez budowanie nowych zakładów przemysłowych i unowocześnianie oraz rozbudowę starych. Konsekwencją tej działalności jest stopniowa likwidacja nadmiernego zatrudnienia, wzrost wydajności pracy i rentowność produkcji.

Jedną ze szczególnie silnie działających przyczyn wpływających na szybki wzrost zatrudnienia w woj. poznańskim w latach 1949—1954 była zmiana struktury własnościowej w rzemiośle prywatnym. Pociągnęło to zmniejszenie zatrudnienia w rzemiośle prywatnym, a jednocześnie silny jego wzrost w przemyśle. Proces ten przedstawiony został w tabeli 4.

Tabela 4

Zatrudnienie w rzemiośle województwa poznańskiego *
w latach 1946—1959

Wskaźniki zatrudnienia	1946	1949	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Ilość pracowników w tys.	34,5	46,2	18,0	17,6	17,9	23,9	25,9	26,5
Procent do roku poprzedniego		133,9	38,3	99,4	101,7	133,5	108,3	102,3
1946=100	100,0	133,9	51,3	51,0	51,8	69,2	75,7	76,8
1949=100		100,0	38,3	38,0	38,7	51,7	56,0	57,3
1954=100			100,0	99,4	101,1	135,0	146,3	149,7
1955=100				100,0	101,7	135,7	147,1	150,5
1956=100					100,0	133,5	144,6	148,0
1957=100						100,0	108,3	110,8
1958=100							100,0	102,3

* Z miastem Poznaniem.
Źródło danych: tabela 3.

Kształtowanie się zatrudnienia w rzemiośle województwa poznańskiego w latach 1946—1959, przedstawione w tabeli 4, jest bardzo charakterystyczne w porównaniu z kształtowaniem się zatrudnienia w przemyśle. W latach najsilniejszego wzrostu zatrudnienia w przemyśle nastąpił bardzo poważny spadek zatrudnienia w rze-

miośle — z 46,2 tys. w 1949 r. na 19,0 tys. w 1954 r. W 1955 r. nastąpił dalszy spadek i dopiero od 1958 r. rozpoczął się wzrost liczby zatrudnionych w rzemiośle, którego stan zatrudnienia w 1959 r. osiągnął 26,5 tys., czyli 57,3% stanu z 1949 r. Lata 1957 i 1958 były pomyślnym okresem dla rozwoju rzemiosła. Jednakże procenty obliczone w tabeli 4 wskazują na spadek tempa rozwoju zatrudnienia w rzemiośle również w latach 1958 i 1959. W 1957 r. zatrudnienie w rzemiośle wzrosło o 33,5% w stosunku do 1956 r., natomiast w 1958 r. wzrost w porównaniu do 1957 r. wyniósł tylko 8,3%, a w 1959 r. zatrudnienie wzrosło o 2,3% w stosunku do 1958 r. Tak więc wzrostowi zatrudnienia w przemyśle o 84 tys. pracowników w latach 1949—1954 towarzyszył spadek zatrudnienia w rzemiośle o przeszło 28 tys. Ponieważ z punktu widzenia gospodarczego nie ma różnicy między działalnością przemysłu a działalnością rzemiosła, wzrost zatrudnionych w przemyśle w latach 1949—1954 nie oznaczał, proporcjonalnego do tych liczb, rozwoju przemysłu w woj. poznańskim.

Z porównania danych tabeli 3 i 4 wynika następujący wniosek: wzrost liczby zatrudnionych w przemyśle wykazany w tabeli 3 nie przedstawia faktycznego tempa rozwoju zatrudnienia w przemyśle, ponieważ nie oznacza on jednoczesnego przyrostu stanowisk pracy. W części tego przyrostu partycypowali bowiem również pracownicy zakładów rzemieślniczych, które zmieniły charakter prawny i zostały zakwalifikowane do przemysłu. Oznacza to, że część pracowników, o których zmniejszyło się zatrudnienie w rzemiośle, pracowała nadal w tych samych zakładach. Jednakże na skutek uspołecznienia tych zakładów, a mianowicie przede wszystkim przez powstawanie spółdzielni jednoczących szereg zakładów rzemieślniczych w jedną spółdzielnię, zostali oni zaliczeni do grupy pracowników przemysłowych¹⁰. W takich uspołecznionych zakładach rzemieślniczych wzrastało jednocześnie zatrudnienie. Szacunkowo, na podstawie kontaktów z takimi zakładami w Poznaniu, można przyjąć, że zatrudnienie w uspołecznionych zakładach rzemieślniczych wzrosło o przeszło 50%. Wynika z tego, że udział rzemiosła we wzroście zatrudnienia w przemyśle w latach 1949—1954 był bardzo poważny i wynosił szacunkowo co najmniej około 30 tys.

¹⁰ Por. S. Smoliński, *Płace w drobnym przemyśle państwowym*, Poznań 1959, s. 19.

osób¹¹. Jak z przeprowadzonej analizy wynika, szacunkowy przyrost zatrudnionych w przemyśle w latach 1949—1954 wynosił $84 - 20 = 64$ tys. Natomiast szacunkowy przyrost stanowisk pracy¹² wyniósł 64 minus 32 tys. Liczbę tę przyjęto szacunkowo, jako liczbę,

Tabela 5

Wskaźniki zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle
województwa poznańskiego w latach 1946—1959

Wskaźniki zatrudnienia	1946	1949	1950	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle w tys.	112,4	132,0	165,4	188,8	194,1	199,9	214,5	220,2	221,4
Procentowy przyrost zatrudnienia	100,0	117,4	125,3	114,1	102,8	102,9	107,3	102,6	100,5
Wskaźnik zatrudnienia 1946 = 100	100,9	117,4	147,1	167,9	172,6	177,8	190,8	195,9	196,9
Wskaźnik zatrudnienia 1949 = 100		100,0	125,3	143,0	147,0	151,4	162,5	166,8	167,7
Wskaźnik zatrudnienia 1950 = 100			100,0	114,1	117,3	120,8	129,6	133,1	133,8
Wskaźnik zatrudnienia 1954 = 100				100,0	102,8	105,8	113,6	116,6	117,7
Wskaźnik zatrudnienia 1955 = 100					100,0	102,9	110,5	113,4	114,0
Wskaźnik zatrudnienia 1956 = 100						100,0	107,3	110,1	110,7
Wskaźnik zatrudnienia 1957 = 100							100,0	102,6	103,2
Wskaźnik zatrudnienia 1958 = 100								100,0	100,5

Źródło danych: tabela 3

¹¹ Przyjęto, że z liczby 28,2 tys., o którą zmniejszyło się zatrudnienie w rzemiośle, 20 tys. nadal pracowało w tych samych zakładach po uspołecznieniu. Natomiast wzrost zatrudnionych w tych zakładach, jaki nastąpił po uspołecznieniu, przyjęto tylko na 50%.

¹² Przez stanowisko pracy rozumie się nowo utworzony, tzn. dotychczas nie istniejący warsztat pracy, wyposażony w specjalnie dla niego przeznaczone maszyny i urządzenia. Oznacza to, że przez wprowadzenie wielozmianowości nie zwiększa się ilość stanowisk pracy. Ostatnio wiadomo, że w Polsce w 1960 r. uruchomienie nowego stanowiska pracy w produkcji kosztuje około 200 tys. zł.

o jaką zwiększyło się zatrudnienie w przemyśle bez zwiększenia stanowisk pracy. Z szacunku tego wynika, że w okresie badanym ilość stanowisk pracy w przemyśle woj. poznańskiego wraz z miastem Poznaniem wzrosła o 32 tys. Ten przyrost stanowisk pracy oznacza, że średnio rocznie uruchomiono 6,4 tys. nowych miejsc pracy. Jeżeli przyjmiemy, że liczba zatrudnionych w 1949 r. pokrywała się z ilością stanowisk pracy, wówczas przyrost stanowisk pracy, jaki miał miejsce w latach 1949—1954, wynosił rocznie przeszło 7% stanu stanowisk pracy w przemyśle w 1949 r. Dane powyższe wskazują na silne tempo wzrostu przemysłu oraz silne tempo wzrostu zatrudnienia. Tempo to utrzymuje się również mimo osłabienia spowodowanego przez spadek liczby zatrudnionych, polegający na wliczaniu do przemysłu zatrudnionych w rzemiośle, przez co nastąpiło sztuczne podwyższenie liczby pracowników w przemyśle. Tak silnego rozwoju przemysłu w województwie nie osiągnięto już w następnych latach. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że przyrost ten dotyczył szczególnie miasta Poznania¹³.

Kształtowanie się zatrudnienia w przemyśle wraz z rzemiosłem w latach 1946—1959 przedstawiono w tabeli 5. Jest rzeczą oczywistą, że dynamika zatrudnienia przedstawiona w tym ujęciu jest znacznie słabsza aniżeli w tabeli 3.

Charakterystycznym zjawiskiem w dynamice zatrudnienia w przemyśle województwa jest silna zmienność poziomu zatrudnienia. Z danych dotyczących lat 1954—1959 wynika, że zatrudnienie w przemyśle wzrosło o 32,6 tys., a więc było ono słabsze niż w okresie poprzednim. Jednakże można przyjąć tę liczbę za pokrywającą się już z przyrostem stanowisk pracy.

Biorąc jednak pod uwagę przyrost ludności, jaki nastąpił w tym okresie czasu, dochodzimy do wniosku, że przyrost stanowisk pracy jest słaby, tym bardziej że, jak wynika z tabeli 5, w liczbie 32,6 tys. mieści się 8,5 tys. nowo zatrudnionych w rzemiośle. Oznacza to, że wzrost stanowisk pracy wynosi tylko 24,1 tys., czyli średnio rocznie przybywało w Poznańskim 4,8 tys. pracowników i tyle samo stanowisk pracy. Również w tym okresie panowała duża zmienność w zatrudnieniu, na co wskazuje odchylenie od średniej, wynoszące 2,1 tys. Nasilenie zmienności wynosiło zatem przeciętnie rocznie 43,9%. To tempo wzrostu zatrudnienia w przemyśle w porównaniu

¹³ Należy w tym miejscu podkreślić, że danych o przyroście stanowisk pracy, nie można ustalić na podstawie sprawozdawczości Głównego Urzędu Statystycznego.

Tabela 6

Zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle Polski w latach 1946—1949

Wskaźniki zatrudnienia	1946	1949	1950	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle w tys.	1 502,7	189,0	2 131,1	2 327,5	2 587,6	2 943,2	3 101,0	3 182,0	3 195,2
Procentowy wzrost zatrudnienia	100,0	132,3	109,1	109,2	111,1	113,7	105,3	102,6	100,4
Wskaźnik zatrudnienia 1946=100	100,0	132,3	141,8	154,9	172,1	195,8	206,3	211,7	212,6
Wskaźnik zatrudnienia 1949=100		100,0	107,1	117,6	130,0	147,9	155,9	159,9	160,6
Wskaźnik zatrudnienia 1950=100			100,0	109,2	121,4	138,1	145,5	149,3	149,9
Wskaźnik zatrudnienia 1954=100				100,0	111,1	126,4	133,2	136,7	137,2
Wskaźnik zatrudnienia 1955=100					100,0	113,7	119,8	122,9	123,4
Wskaźnik zatrudnienia 1956=100						100,0	105,3	108,1	108,5
Wskaźnik zatrudnienia 1957=100							100,0	102,6	103,0
Wskaźnik zatrudnienia 1958=100								100,0	108,4

Źródło danych: tabela 3.

z regionem liczącym przeszło 2 400 tys. mieszkańców wskazuje na bardzo słabe uprzemysłowienie Poznańskiego.

W celu pełniejszego zanalizowania dynamiki zatrudnienia w przemyśle Poznańskiego i wnioskowania, czy dynamika ta była duża, czy mała, należy porównać ją z dynamiką zatrudnienia w przemyśle, jaka miała miejsce w tym okresie w całej Polsce. W celu przeprowadzenia takiego porównania obliczono wskaźniki zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle Polski w latach 1946—1959 oraz obliczono tzw. mierniki dynamiki wzrostu zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle Poznańskiego. Obliczenia powyższe ujęte zostały w tabelach 6 i 7.

Przy porównaniu danych zawartych w tabeli 6 z danymi tabeli 5 widać, że w 1949 r. przemysł Polski zatrudnił znacznie większą ilość

pracowników w stosunku do 1946 r. aniżeli przemysł woj. poznańskiego. Natomiast w latach 1950—1954 zatrudnienie w przemyśle woj. poznańskiego było stosunkowo większe. W latach 1954—1957 minimalnemu przyrostowi zatrudnienia w Poznańskim odpowiada silny wzrost zatrudnienia w Polsce. Stan ten zmienił się dopiero w 1957 r. i następnie był równy tempu zatrudnienia w kraju.

Przebieg tego procesu dokładnie wykazują obliczone w tych tabelach wskaźniki dynamiki zatrudnienia.

W tabeli 7 obliczono wskaźniki dynamiki zatrudnienia dla Polski i dla woj. poznańskiego. W tabeli tej wskaźniki dynamiki

Tabela 7

Dynamika zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle Polski
i woj. poznańskiego w latach 1946—1959

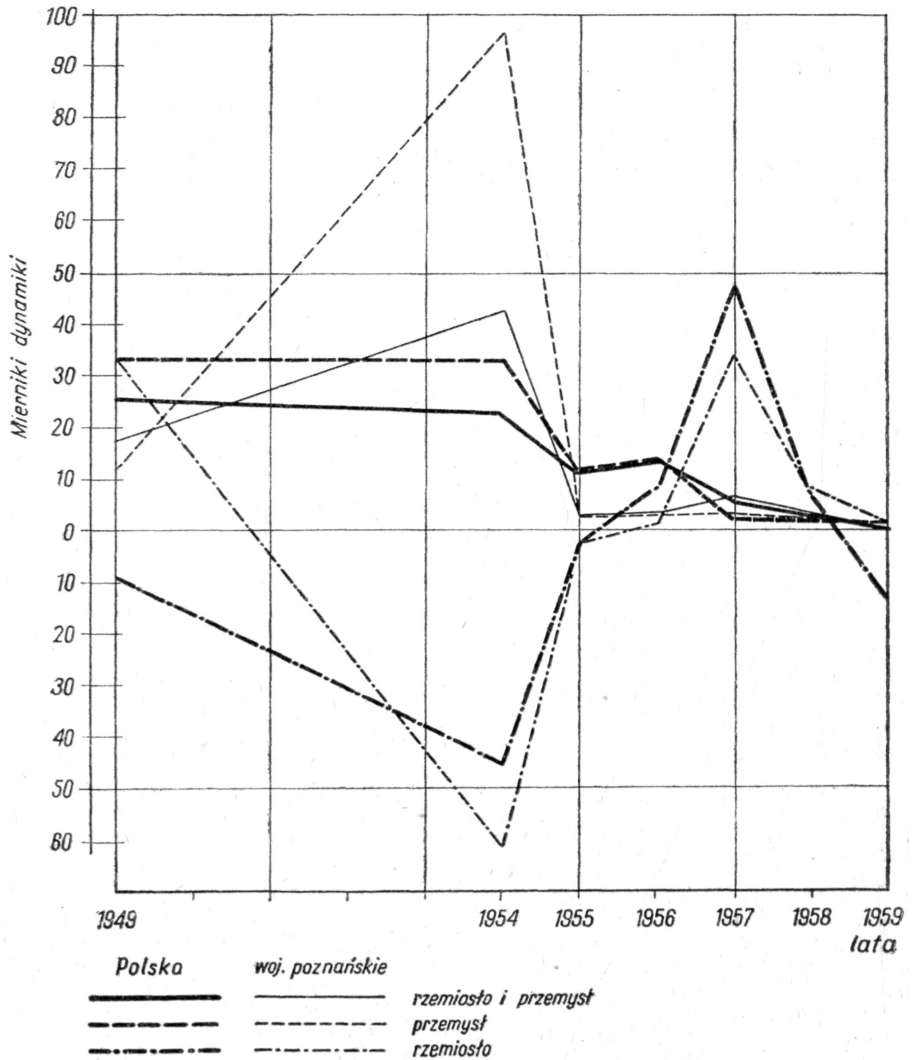
Zatrudnieni	1949	1954	1955	1956	1957	1958	1959
W przemyśle:							
Polski	33,2	33,1	12,0	13,0	3,1	2,3	1,4
woj. poznańskiego	11,4	96,7	3,3	3,1	4,7	1,9	0,3
W rzemiośle:							
Polski	-9,1	44,9	- 2,8	9,0	48,2	6,5	-13,5
woj. poznańskiego	33,9	-61,1	- 2,3	1,7	33,5	8,3	2,3
W przemyśle i rzemiośle:							
Polski	25,7	22,1	11,1	13,7	5,3	2,6	0,4
woj. poznańskiego	17,4	43,0	2,8	2,9	7,3	2,6	0,5

Źródła: tabela 3 (z miastem Poznaniem).

zatrudniania wskazują, że rzemiosło poznańskie miało w 1949 r. znacznie szybsze tempo wzrostu zatrudnienia w stosunku do 1946 r. aniżeli rzemiosło Polski. Natomiast przemysł Polski miał znów szybsze tempo zatrudnienia od przemysłu poznańskiego. Jednocześnie mierniki te wskazują, że proces likwidacji zakładów rzemieślniczych był w Poznańskim szybszy aniżeli w całym kraju¹⁴. W stosunku do 1955 r. rzemiosło Polski ma także szybsze tempo zatrudnienia. Dopiero w roku 1959 nastąpiło zmniejszenie tego tempa zatrudnienia, natomiast Poznańskie nadal jeszcze wykazuje rozwój, ale już bardzo słaby.

¹⁴ Uwidacznia się to wyraźnie na rys. 1 sporządzonym w oparciu o dane tab. 7.

Z punktu widzenia gospodarki województwa, słabszy od ogólnokrajowego rozwój rzemiosła jest zupełnie niezrozumiały, tym bardziej że, jak wykazują dane z lat 1946—1949, Poznańskie posiada liczną kadrę rzemieślników.

Rys. 1. Dynamika zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle Polski i woj. poznańskiego w latach 1945—1959

Najbardziej interesujący obraz dynamiki rozwoju zatrudnienia dają wskaźniki dynamiki zatrudnienia obliczone łącznie dla prze-

mysłu i rzemiosła Polski i woj. poznańskiego. Dane te w pełni potwierdzają, że przyrost zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle Polski kształtował się znacznie korzystniej od Poznańskiego. Jedyne wskaźniki dla 1954 r. są lepsze dla zatrudnienia w przemyśle Poznańskiego, przy jednoczesnym silnym spadku rzemiosła. Dopiero po 1956 r. nastąpiła lekka poprawa, jednakże w następnych latach tempo zatrudnienia w przemyśle Polski było znów większe. Bardzo charakterystyczny a zarazem trudny do wytłumaczenia w gospodarce planowej jest zupełny brak proporcji między dynamiką zatrudnienia w poszczególnych latach.

Wnioski, jakie wypływają z przeprowadzonych porównań świadczą, że przemysł woj. poznańskiego, nawet badany łącznie z Poznaniem, rozwijał się znacznie wolniej od przemysłu w całym kraju.

Na zakończenie należy się jeszcze zastanowić, jak kształtowały się w woj. poznańskim stosunki tempa wzrostu zatrudnienia w przemyśle do tempa wzrostu ludności. Dostosowywanie dynamiki zatrudnienia w przemyśle do dynamiki ludnościowej jest, jak już zaznaczono, najważniejszym zagadnieniem gospodarczym województwa. Dane te obliczono wyłącznie dla woj. poznańskiego bez miasta Poznania (tabela 8).

Tabela 8

Porównanie rozwoju zatrudnienia w przemyśle do rozwoju ludności

Rok	Liczba ludności województwa w tys.	Liczba zatrudnionych w przemyśle w tys.	Udział procentowy zatrudnionych do ogółu ludności
1956	1 921	112,5	5,8
1957	1 954	116,5	5,8
1958	1 986	120,9	5,9
1959	2 012	137,3	6,3

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS 1957, 1958, 1959 oraz Biuletyn Statystyczny GUS 1960, nr 2.

Pomijając niezwykle niski udział zatrudnionych w przemyśle w stosunku do ludności w woj. poznańskim, należy stwierdzić, że w tempie wzrostu zatrudnienia w przemyśle 1959 r. nastąpiła pewna poprawa.

Charakterystycznym zjawiskiem, jakie miało miejsce w zatrudnieniu w przemyśle woj. poznańskiego, jest silne zmniejszenie się

udziału robotników w stosunku do ogółu zatrudnionych. W tabeli 9 przedstawiono ten proces dla niektórych dziedzin przemysłu na przestrzeni 10 lat.

Tabela 9

Udział pracowników fizycznych w zatrudnieniu w przemyśle województwa poznańskiego według gałęzi w latach 1947—1957

Gałęzie	Procent zatrudnienia robotników	
	1947	1957
Przemysł metalowy	74,1	79,1
Przemysł chemiczny	79,3	78,3
Przemysł drzewny	90,2	83,8
Przemysł papierniczy	86,0	81,7
Przemysł odzieżowy	88,9	87,2
Przemysł skórzany	84,3	78,6
Przemysł poligraficzny	89,3	87,2

Cały rozwój przemysłu Polski, a tym samym woj. poznańskiego opiera się na uspołecznieniu środków produkcji, warunkującym planowe gospodarowanie. Dlatego na zakończenie rozważań o dynamice zatrudnienia należy jeszcze przedstawić strukturę zatrudnienia w przemyśle uspołecznionym oraz rozwój tego zjawiska w woj. poznańskim na tle jego rozwoju w Polsce.

Tabela 10

Zatrudnienie pracowników w przemyśle uspołecznionym w latach 1947—1958 (w procentach)

Rok	Polska	Województwo poznańskie
1947	80,5	60,8
1950	91,3	91,5
1955	99,6	99,4
1956	99,6	99,1
1957	99,3	98,8
1958	99,0	98,5

Źródło: GUS, Statystyka Polski, seria D, z. 15, s. X i XI; GUS Narodowy spis powszechny 1950, z. I, s. 43 i 47; GUS, Rocznik Statystyczny 1959, s. 100 i 104.

Poziom zatrudnienia w przemyśle uspołecznionym był w roku 1947 w woj. poznańskim stosunkowo znacznie niższy od poziomu krajowego. Natomiast skok, jaki nastąpił w latach 1947–1950, kiedy udział zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym, województwa wzrósł z 60,8 na 91,5%, potwierdza wysuniętą poprzednio tezę, że silna dynamika zatrudnienia w latach 1949–1954 nie oznaczała proporcjonalnego rozwoju przemysłu w Wielkopolsce.